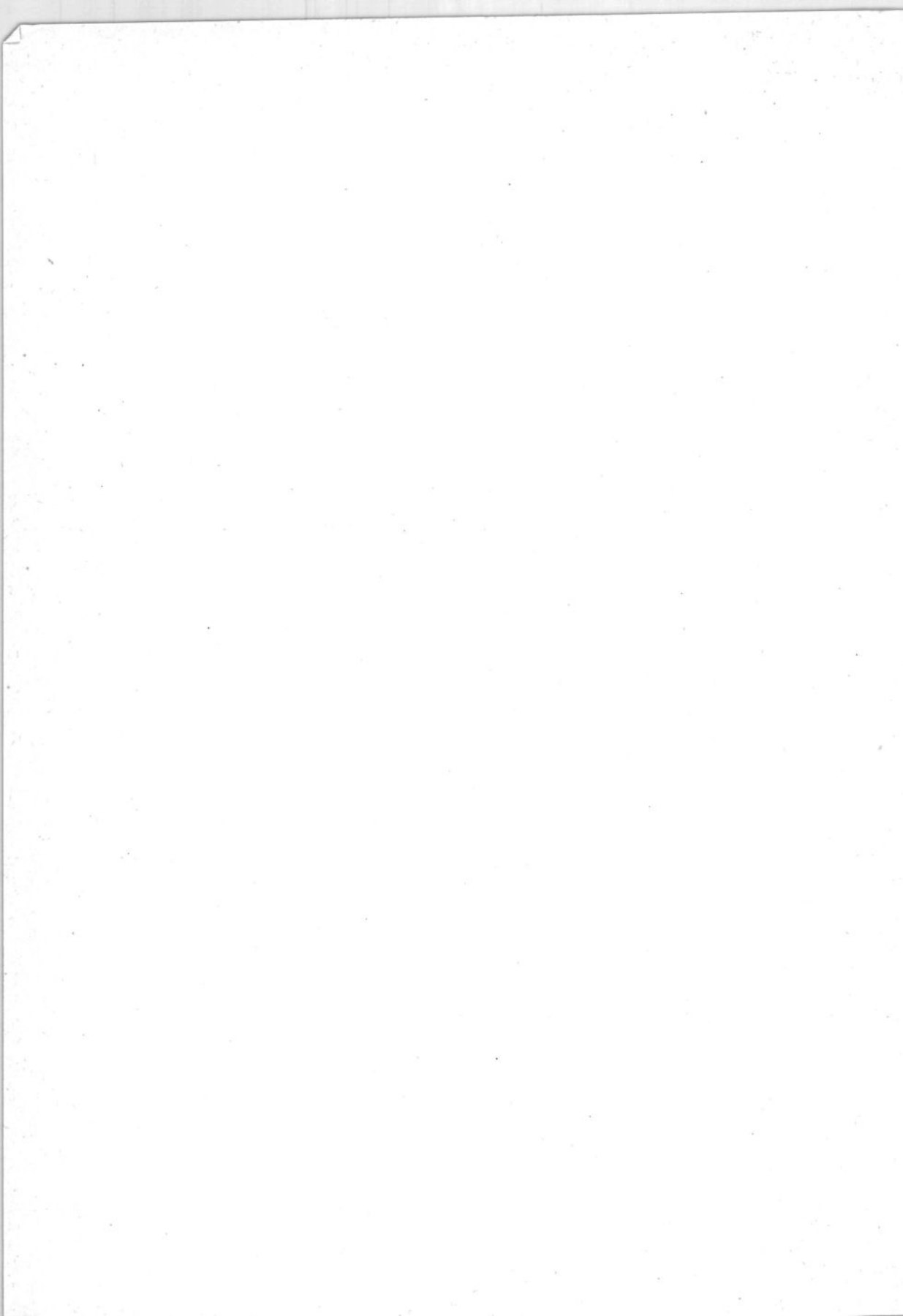

ZRÍNYI-ÜLÉSSZAK

(Debrecen, 1987. május 21–23.)

REFORMPOLITIKA ZRÍNYI MOZGALMÁBAN

Ha reformprogramról kellene beszélnem, most nagyon könnyű dolgom lenne. Csak össze kellene foglalnom az előttemjáró kiváló Zrínyi kutatók – irodalomtörténészek és történészek – megállapításait. Legfeljebb az utóbbi húsz évben nyomon kísérhető terminológiai vitára térhetnék ki.

Előadásom tárgya azonban maga a politikai gyakorlat. Zrínyi korában 1648–1664 között, a névvel méltán jelzett mozgalom reformpolitikája. Ily módon nagyon nehéz feladatra vállalkoztam. Maga a téma rendkívül sokrétű. Különböző politikai akciók tömegét, három országgyűlést, társadalmi, gazdasági fejlemények, külkapcsolatok sorát, vallási harcokat és hadszervezést, Erdély s a királyság ügyeit foglalja magában. Kudarcok és kínosan nehéz újrakezdések részleteit kellene ismertetnem, a kivárások és a kompromisszumok megoldásait, az ideológiai szférákkal együtt, hogy a nemzetközi méretekben kibontakozó 1663–1664. évi török elleni háború fejleményeivel e politika eredményeit és sikertelenségeit mérlegre tegyük. A témával régen foglalkozom, több, aprólékos vizsgálatokkal kidolgozott részletét szakcikkekben, első összefoglalását a Magyarország története III. kötetében már közzétettem. Mégis – méltán állíthatom – történelmünk e fontos korszakát kellően még mindig nem ismerjük, s még az utóbbi évek kutatási eredményeként rekonstruált néhány vonulatát sem könnyű rövid előadás keretében felvázolni.

Miért szükséges különbséget tenni reformprogram és reformpolitika között?

Több mint száz évvel ezelőtt Eötvös József már reformprogramnak minősítette Zrínyi néhány elgondolását. Igaz, az irodalomban ezután nagyon lassan tört utat az a nézet, hogy Zrínyi politikai tervei legfontosabban a reform fogalmával írhatók le. Csak a két világháború között nevezte Szekfű Gyula az összefoglaló Magyar Történetben minden kétség nélkül „újító szándéknak”, „változtatni akarásnak” Zrínyi elképzeléseit. De hozzátette: ez a reformgondolat nem több, mint „szép álom”.

A tervek és a valóság között a megnyugtató egyensúlyt sokáig szinte lehetetlennek látszott megteremtteni. A Zrínyi-kutatás egyértelműen tisztázta, hogy Zrínyi elméleti elképzelései és politikai szándékai legfontosabban a reform képzetével minősíthetők, amint Benczédi László 1957-ben hangsúlyozta már. A hatvanas évek közepén Klaniczay Tibor az abszolutista államelmélet hazai úttörőjét mutatta be alapvető monográfiájában (1964), Perjés Géza pedig a korszerű hadviselés és az elméleti katonai irodalom magyar alapvetőjét megvilágító tények és vizsgálatok eredményeit tette közzé (1965). Ettől kezdve a reformprogram milyenségéről zajlik a csendes vita és napjainkban is megoszlanak a vélemények. Zrínyi elméleti elgondolásait nevezték „rendi reform”-nak, „konzervatív reform”-nak, újabban a „központosítás irányába fejlesztett rendi reform” terminológiája is minősíti (Makkai 1985). Az egyik, 1972-ben megjelent tanulmányomban én úgy fogalmaztam, hogy Zrínyi teóriái – a nemesi adózás, állandó hadsereg, központosított államgazdaság és közigazgatás, a vallási tolerancia és jobbágyvédelem, néhány más kivánalommal együtt – a közép kelet-európai abszolutizmus követelményeit foglalják össze, és Zrínyit egyszerűen „reformernek” neveztem.

Vajon indokoltan-e?

Mert a kérdés lényege nem a terminológia körül forog. A teória és a valóság viszonyáról van szó. Egyáltalán van-e összefüggés a reformprogram és a gyakorlati politika között? A probléma magvát rendkívül világosan Makkai László 1966-ban Klaniczay és Perjés könyvét ismertetve így fogalmazta meg: Zrínyi „politikai reformja szubjektív óhaj maradt”.

A történetírásban és a történeti gondolkozásban ily módon továbbra is a régen kialakult két Zrínyi kép másolódott állandóan egymásra. Az egyik a korszerű költő, a maga korának modern államelméletét megfogalmazó gondolkodó és a teoretikusnak is kiváló katona. A másik a sikertelen, a gyakorlatban tehetetlen, a terveit megvalósítani képtelen politikus.

A teoretikus és a gyakorlati politikus között kiáltó ellentétet régebben is többféleképpen magyarázták a különböző szemléletek jegyében alkotó történétírók.

Ismeretes, hogy a régi romantikus történétírásban a politikát a csaták, hadjáratok és a közjogi harcok története helyettesítette. A politikai kultúrát nem a maga XVII. századi eszközrendszerében tárták fel, hanem pártpolitikai terminológiákkal, sémákkal azonosították. E sémák pedig önmagukban záródó értékrendjükkel és korfölköti erkölcsi kategóriáikkal a valóságos politikai folyamatok leírását nagyon megnehezítették. Elmaradt a politikai tevékenységek rekonstruálása. El a döntések, kockázatok, **stratégiák**, feltételrendszerek, alternatívák, külkapcsolatok ismertetése. Az érdekek és az ellenfelek érdekeinek tárgyilagos elemzése. A magyar politika ebben a felfogásban szinte végeláthatatlan huzárrohámok vagy vádaskodások történetére egyszerűsödött. Az így értelmezett politikai pályán pedig nem volt választási lehetőség. Zrínyi a gyakorlati politikus tehát nem más, mint a tragikus heroizmus bajnoka. Programja így módosul: „Magyarország végórája elkövetkezett. Ha veszni kell, haljunk meg vitézül, magyarai módra . . .”

A másik feloldási kísérlet Szekfű névéhez fűződik. Már számol a korabeli politika alternatív jellegével, de még lényegében a hadtörténet keretei között marad. Pedig Zrínyit a politikust vizsgálva is megpróbált kitörni a régi sémákból. Úgy látta, Zrínyi korában csak „kétféle magyar politika” létezett, s mindkettő kivihetetlennek bizonyult. Az első Zrínyi elképzelése: a magyarság egyedül verje ki a törököt az országból, szép, de álom, nem több, mint a magányos politikus vágya, aki népétől lehetlent követel és hiába. A másik változat az aulikusok nézete: a Habsburgok foglalják vissza az országot. Szekfű szerint ez a reális, de ha ez sikerülne „abból a magyarságnak végveszedelme, legnagyobb elnyomása származnék”. Vagyis – írja Szekfű – mindkét, egyáltalán szóba jöhető magyar politika irreális, „mert a magyarság ily fegyveres feltámasztása épp úgy illúzió volt, mint az aulikusok hité”. És a végkonklúzió, átítatva Trianon élményével s a Számúzott Rákóczi-vita sokkhatásával is: Zrínyi a politikus, a feloldhatatlan ellentmondás hálójában vergődő hős, reális politikára nem nyílt lehetősége, „hatást alig gyakorolt századára, melyet messze megelőzött”. (162–170. l.)

Zrínyi gyakorlati politikája történétírásunkban először ugyancsak az 1960-as években kapott élesebb megvilágítást. A magyar történétírók, miként ismeretes, merészen kitértek a politikát a militáris eseményekkel, korfölköti dogmákkal azonosító megkötöttségekből. A gyakorlati politika tereimait társadalmi meghatározottságban, gazdasági folyamatok és államhatalmi formák összefüggéseiben kezdték vizsgálni. Azzal egyidőben, hogy a nemzetközi fórumokon a XVII. század jellegéről, továbbá a rendi társadalom és az abszolutista államrendszer kiépítése körül is termékeny viták bontakoztak ki. Éppen ekkor nyílt rá lehetőség, hogy a magyar történettudomány a nemzetközi vitákba is újra bekapcsolódjék. S ez Zrínyi gyakorlati politikájának megítélése szempontjából sem lényegtelen. Emlékszem 1965-ben a bécsi nemzetközi történészkongresszuson az abszolutizmus vitában éppen úgy szóba került Zrínyi politikája, mint 1968-ban a francia–magyar kollokviumon a XVII. század válságait és fejleményeit tagláló diskurzusokban. A régi helyett merőben más történeti koordinátán rajzolódott ki az a kevés is, amit Zrínyi gyakorlati politikájáról akkoriban tudtunk.

Az új ismeretek, új megközelítések szinte követelték, hogy megmagyarázzuk, megértsük az egyre kiáltóbbnak tűnő ellentétet Zrínyi korszerű programja és gyakorlati politikájának akkor ismert sajátosságai között. Mint annyian mások, magam sem találtam sokáig más magyarázatot, minthogy Zrínyi magányos politikus volt. A rendi világban értetlenül, kortársai között is elszigetelve, magára maradvá vívta meddő politikai harcait. Mindebből logikusan következnek, hogy a tervek sem voltak reálisak. Vagyis a kör bezárul. Valójában a reformprogramok sem többek, mint szép álmok, szubjektív óhajok, illúziók.

Húsz évvel ezelőtt azonban óhatatlanul fel kellett tenni azt a kérdést is, hogy vajon ismerjük-e valójában Zrínyi gyakorlati politikáját?

A költői műveket, az elméleti írásokat, a hadi tetteket tagláló könyvek és tanulmányok sorából másfél évszázad alatt jókora könyvtár kerekedett.

A politikusról nincs monográfia.

A főúr gazdálkodása, kiterjedt gazdasági tevékenysége, pénzügyi viszonyai hosszú ideig nem értékelték a történettudományt.

A külkapcsolatok története még a kiadott ismeretanyag szintjén sem épült be a másfél évtizedről írva az összefoglaló művekbe.

Kortársai, a nádorok, az országbírák, az érsek, a kancellár, a főkapitányok, a bécsi kormányférfiak mintha nem is léteztek volna. Zrínyi a bán, az udvari titkos tanácsos, a gyakorlati politikus működése pedig inkább esszé és a hadi eseményeket kiegészítő részletek, mint következetes forrásfeltáráson alapuló szaktudományos elemzések tárgya volt a múltban.

Ma már viszont biztonsággal állítható, hogy Zrínyi gyakorlati politikája nagyobb szabású volt, mintsem azt a régi történetírók egyáltalán érzékelték.

Tisztában vagyok e kijelentés súlyával. De azt is tudom, hogy ma sem könnyű reális, valóságghú s mi több meggyőző képet alkotni Zrínyi gyakorlati politikájáról.

A nehézségek nagyok. Legveszedelmesebb buktató még mindig az anakronizmus. Ma is fenyeget az öntudatlan tévedés, hogy – mint a múltban annyiszor kiváló tudósok gyanútlanul – mi is saját korunk fogalmait, vagy ami még rosszabb, a XIX. század elképzeléseit vetítsük vissza rá. A régiek – miként ismeretes – öntudatlan elfogultsággal, vagy ifjú lelkesedéssel, kortársait törpéknek tekintették, vagy egyszerűen jelentéktelen, gonosz figuráknak vélték, csakhogy minél nagyobbak láttassák őt magát. Ma az ellenkező előjelű vélekedések hatásai sem könnyítik meg a történeti valóság reális megismertetésére törekvők munkáját.

A „Habsburg-ellenes” vagy „Habsburg barát” korfölkötti sémák a gyakorlatban magukkal hozták, hogy negatív előjelek is sűrűn kerültek kellő ismeretek, megfontolások nélkül Zrínyi neve mellé. S az eredmény? Néhány évvel ezelőtt egy közgazdasági technikum mintegy negyven diákja közül egyetlen tudott Zrínyiről annyit: „írt valamit, amit betiltottak”. Mit, mikor, miért? A válasz néma csend és közöny, hiszen még a Szigeti Veszedelem sem volt tananyag akkor.

Az egykori diákok, ma már felnőttek. Az ő angyali tudatlanságuk is alkotója és meghatározója a társadalmi közegnek, a történeti vizsgálatok mindig mindenütt nélkülözhetetlen háttérének a történelmet befogadó, visszaigazoló és továbbvivő kortársi tudatnak. Vajon könnyű megértetni ma, hogy Zrínyi gyakorlati politikájáról szólva nem a régi példaképek olajnyomatait akarjuk retusálni? Ez a Zrínyi, a gyakorlati politikus önmagáért beszél, sőt – Zrínyivel szólva – kiált: a XVII. századi magyar politika társadalmi reformjaival, gazdaságpolitikai törekvéseivel és a hatalom gyakorlásának akkor korszerű elemeivel együtt – kudarcok, de eredményeik sorával is – a hosszú távú történeti fejlődés része. Ezt elfelejtődni hagyni nemcsak ostobaság, de egyenesen a jövő elleni bűn is. További nehézségekkel jár, hogy a kor valóságos politikai kultúrájáról, a politikai gyakorlat korabeli mechanizmusáról ugyancsak viszonylag keveset tudunk. Éreznünk kell a háromszáz éves távlatot és ügyelnünk kell, hogy ne zúzzuk össze a köztünk és Zrínyi kora között eltelt irdatlan időt.

Ma már minden történész tudja, aki csak futólag is tájékozódik szakterülete nemzetközi irodalmában, hogy a politikatörténet a régizhez képest teljesen átalakult. Felöleli a társadalom, az értékrendszerek, a struktúrák, a jelképek, viselkedési szokások, a hatalom megtartásának és gyakorlásának stratégiáit sok egyébbel együtt. A politikatörténetnek ez a többnyire még csak igényekben érvényesülő új felfogása pedig különösen megnehezíti nálunk az évtizedeken át mostohán művelt XVII. századdal foglalkozó kutató helyzetét. Forrásfeltárási gyakorlatunk nagy mulasztásaira csak az utóbbi másfél évtizedben figyeltek fel a kutatók.

Ismeretes, hogy az ilyen méretű politikai gyakorlat rekonstrukciója lehetőleg a teljes forrásbázis alapján kellene, hogy megtörténjen. Történetírásunk mulasztásai e téren azonban majdnem behozhatatlanok. Az osztrák és a jugoszláv történettudomány már a XIX. század óta kiadott több, Zrínyi politikájára vonatkozóan is adatok tömegét tartalmazó dokumentumgyűjteményt (Pribram, Levison, Bogišić, Rački, Kukuljević – hogy csak a legkézenfekvőbbeket említsem. A magyar tudományban Kazinczy Ferenc és Gábor, Szilágyi Sándor, Thaly, Kanyaró, Fabó András, Széchy, Négyessy, Markó Árpád, Takáts Sándor, Iványi Béla tiszteletre méltó kezdeményezései ellenére is Zrínyi működésének roppant kiterjedt és sokrétű mivoltához képest nagyon kevés történet. Gondoljuk meg, Zrínyi összes művei – a versek, a prózai művek és a levelek – csak 1958-ban jelentek meg először gyűjteményes kötetben Csapodi és Klaniczay kiadásában. Az ismert anyag is puszta, akkor 1958-ban a 319 levél közül már több mint 50 mellett olvasható, hogy az eredetije elkallódott vagy lappang. A sok forráskritikai problémát okozó úgynevezett nádori emlékirat 1956-ban elégett. És még sorolhatnám a vesztéseket. A kiadott anyag is hiányos, Fabó például Vittnyédy leveleskönyvéből kihagyta a gazdaságtörténeti vonatkozásokat, pedig ez a két kötet levélmásolat Vittnyédynek a hazai és külföldi levéltárakban porosodó anyagához képest elenyésző. Még kísérlet sem történt Zrínyi véleményeinek,

vagy beadványainak összegyűjtésére, amelyek az ebben az időben egymást sűrűn követő tanácskozáson hangzottak el. Nehéz megállapítani döntéseit, mikor egyetlen beszédét sem ismerjük teljes szövegében, csak annyit tudunk – másodlagos források alapján, hogy több, mint tíz alkalommal hallatta így véleményét. S ez természetes is, a szónoklás századában járunk. Az eddigi kutatások is mutatják, hogy legalább ennyire fontos a Zrínyi mozgalmában tevékenykedők, vagy vele valaminemű kapcsolatban lévők iratainak ismerete. A Zrínyihez írott leveleket s a kortársak iratanyagát most kezdjük számba venni. Csak egyetlen példa: Montecuccoli említi, egyik Priorathoz írott levelében, hogy Zrínyinek Európában fizetett rőpirat írói tevékenykednek. Igaz vagy nem? S ha igen, kik voltak ezek? Hogyan tartották a kapcsolatokat? Semmit nem tudunk. Pedig következetes munkával fel lehetne tárni.

Hol vannak e nagy nemzetközi vállalkozásban a Zrínyi mellett érvelők, a politikai gyakorlat mindennapjaiban döntéseit, tetteit segítő minősítő vagy gáncsoló megnyilatkozások dokumentumai? És hol az ellenfelek, s az elbarátok írásai? A feltárás technikai nehézségei óriásiak. Porcia herceg néhány Zrínyivel kapcsolatos megnyilatkozását a bécsi Staatsarchiv Porcia gyűjteményéből, a klagenfurti Porcia család levéltárából és az észak-csehországi Nelahozoves Lobkovitz levéltárából gyűjtöttem össze néhány hetes, tehát elmélyült munkára aligha alkalmas kutatások során. Wesselényinek egyik Zrínyi szándékai szerint a vármegyék megszervezését szolgáló kiáltványa a kolozsvári volt erdélyi Múzeum levéltárában maradt fenn.

Röviden: Zrínyi korával, vagyis az 1645–1664. évi török háborúkkal foglalkozó szerencsésebb országok régi és újabb kutatói rendszeresen átvizsgálják Róma, Bécs, Velence, Graz, Madrid, Krakkó, London, Párizs, Isztambul levéltárait. Ilyen igényű kutatások nálunk jámbor óhajok. A magyar történészek munkáját azonban nem végzik, nem végezhetik el mások. Nagyon jellemző példa, hogy Georg Wagner az 1663–1664. évi hadjárat legutóbbi, 1964-ben megjelent monográfiájában bőségesen felhasználta a mainzi érseki levéltár anyagát. Ez az anyag tele van Zrínyi politikájának dokumentumaival, a magyarországi államközi kapcsolatok ügyeivel. A monográfiájában ennek nyoma sincs, s Zrínyi sem több itt, mint dühödt, forrófejű katona.

Ma szerencsére mégis már az ellenőrizhető, tehát tudományos alapon beszélhetünk gyakorlati politikáról. Lényegesen többet tudunk, mint húsz évvel ezelőtt, s ez a kutatások szinte robbanásszerű kibontakozásának köszönhető. S most nevek hosszú sorát kellene elsorolnom, ismert történészek, irodalomtörténészek neveit és fiatalok, sőt egyetemi hallgatók nevét. Gondolom, hogy ebben a körben nem szükséges ismertetnem a közismert kutatásokat és a műhelyeket sem. Annyit mégis szükséges hangsúlyozni, hogy valójában a Zrínyi-kutatások címén új típusú, rendkívül széles körű és eredményes forrásfeltáró és elemző munka bontakozott ki. Felöleli az irodalom-, könyvtár-, művészettörténet, a kortártörténet, gazdaságtörténet, hadtörténet, mentalitástörténet, diplomácia területeit. Megteremtette fórumait: a Zrínyi Kiadó égisze alatt megindult Zrínyi Összes Művei sorozatban, az Akadémiai Kiadó Monumenta Zrínyiana vállalkozásában és a Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék Zrínyi Dolgozatok sorozatában. A „Zrínyi-kutatások jelenség” ma, sok gonddal küzdő tudományos életünkben, több mint öröndetes. Tudománytörténeti súlyt hordoz. Egyrészt megteremtette a talajt a nemzetközi fórumokon már eredményesen kibontakozott, nálunk még sok értetlenséggel küzdő interdiszciplináris módszerek alkalmazására. Másrészt létrehozta a különböző társadalomtörténeti ágazatokban kutatók műhelyét.

Végző soron tehát az új forrásanyag, az új vizsgálati módszerek eredményei, az új meglátások követelik, hogy Zrínyi gyakorlati politikáját újra végiggondoljuk. Mert a politikai kultúrák, gazdasági struktúrák, nemzetközi folyamatok ideológiai, művészeti megfogalmazások összefüggéseiben nézve Zrínyi politikai gyakorlata az eddig ismerthez képest teljesen új optikát kap, új jelentőséget nyer.

1970-ben és 1974-ben a bécsi levéltárakban a Zrínyi család elkobzott birtokainak iratait, s ezután a Rajnai Szövetség jegyzőkönyveit, kancelláriai iratait, levelezési anyagát számba véve, számomra egyértelműen kiderült, hogy az 1663–1664. évi magyarországi török háború nagy nemzetközi törökellenes szövetség vállalkozásaként bontakozott ki, s Zrínyi Miklós ennek a nemzetközi törökellenes szövetségnek nagyon jelentős, ha nem a legjelentősebb személyisége. Mégpedig úgy, hogy maga mellett tudva a nádor, az országbíró, az érsek és az erdélyi fejedelmek közös segítségét a nemzet államhatalmi szinten vesz részt az országegység megteremtésének kísérletében.

Ez egyértelműen nyilvánvalóvá tette, hogy a régi politikatörténetek alaptételei érvénytelenek, Zrínyi soha nem vélte, hogy a magyarok egymagukban, vagy akár a Habsburgok segítségével kiverhetnék a törököt. Szekfűnek abban igaza volt, hogy „csak a nemzeti önerőre hagyatkozni”, vagy „csak a Habsburgok erejében bízni” országvisszafoglalás egyaránt illúzió. Csakhogy ez nem Zrínyi és a korabeli magyar politikusok, hanem a XIX. századi historikusok illúziója volt, akik a történeti valóságot kevéssé ismerték.

Ugyanakkor lehetővé vált, hogy az addig ismertnél sokkal pontosabban rekonstruáljuk a gyakorlati politika lépéseit és feltárjuk számos addig ismeretlen részletét. Megállapítsuk működési mechanizmusát, társadalmi dimenzióit és külkapcsolatait. Egyértelműen kiderült, hogy Zrínyi nem magányos politikus, párhívek, munkatársak, csoportok veszik körül. Magyarok és nem magyarok. Olyanok is, akiket addig csak ellenfeleinek láttunk.

Következésképpen a politikai cselekvés tengelyei mások, mint ahogy eddig látszott. Zrínyi gyakorlati politikáját csak részben ismerjük, ha a szűkre fogott Habsburg–magyar–török relációkban vizsgáljuk. Régiókban, legalábbis Közép-Európa és Keleti térségeinek régióiban kell gondolkoznunk – beleértve a török háborúk révén Velencét és a Balkánt is. Bizonyítható, hogy Zrínyinek Erdéllyel kapcsolatos akcióit sem csupán érzelmek, hanem mindenekelőtt ebben a nagyobb régióban gondolkodó racionális politikai megfontolások születtek.

Zrínyi gyakorlati politikájának leírásában használt hagyományos fogalmakat az utóbbi időben kevéssé használja a tudomány, bár vulgáris, sematikus művekben még gyakran előfordulnak. A „Habsburg-barát”, „Habsburg-ellenes”, „törökellenes”-politika, „aulikus-politika”, a „katolikus-politika” fogalmi túl szűkké váltak, az új forrásanyagból kibontakozó ismeretekkel szemben merevekné bizonyulnak. Nem foglalnak egységbe, hanem inkább kirekesztenek. Nem elég tágasak, hajlékonyak a politikai gyakorlat olyan természetes térreumai átfogására, mint a diplomácia, a gazdasági, társadalmi döntések sora, vagy a vallási tolerancia megvalósításának, a társadalmi érdekesség létrehozásának napi, de egységes koncepcióba illeszkedő lépései. Arra sem alkalmasak ezek a hagyományos régi fogalmak, hogy rendszerbe foglalják Zrínyi nagyszabású politikai működésének másfél évtizedét.

Ismeretes, Zrínyi többször megfogalmazta „reformáljuk magunkat”, „szabjunk már rendet dolgainknak”. A reformpolitika gyakorlata Zrínyi korában már nevezetes közelebbi és távolabbi hagyományokra tekinthet vissza.

Európában a XVI–XVII. század a reformok kora is. Két nagy területen zajlott. Az egyik az országok belső viszonyait, a másik az európai államhatalmak egymáshoz fűződő kapcsolatait ölelte fel. A kettő szorosan össze is függött egymással, hiszen a politikai, gazdasági és a gondolkozás, műveltség, vallás szférái szorosban áthatották egymást. Az ismert megállapítás, hogy Európa a török hódításra reformok sorozatával felelt úgy is igaz, hogy az Oszmán Birodalom támadásait feltartóztatni, majd visszazorítani csakis a megújuló Európa tudta. Az abszolutista államrendszerek kialakulása, a racionális természetismeret, a törökellenes nemzetközi szövetségek megteremtésének próbálkozásai az új típusú kereskedelemmel együtt a reneszánsz, a reformáció és ellenreformáció korában mindmennyi feltételei voltak, hogy a keresztény világ fölébe kerekedhetett a mohamedán világnak.

Magyarországon maga a fogalom a „reformatio regni” régen ismeretes és tartalma az évszázadok folyamán sokszor és sokat változott. Zrínyi felfogásában a „reform” fogalma a történeti körülmények folytán nem a régi állapotok visszaállítását célozta, noha célja az országegyesítés volt. Mivel tudták, hogy az országegyesítés megteremtése csakis nemzetközi szövetség török elleni háborújával valósítható meg, a gyakorlati politika tengelyében is mindvégig ennek a nemzetközi török háborúnak a kirombanása állt. A korszerű magyar állam – vagyis a közös cselekvésre képes politikuskárda, a háború terheit viselni képes társadalom és országos érdekvédelemre alkalmas hadsereg – feltétele a változásnak, de egyben biztosítéka is, hogy a háború a változás – miként sokan sokszor megfogalmazták – „ne okozza végső romlását a magyar nemzetnek”.

Zrínyi döntéseit vizsgálva nyilvánvaló, hogy a gyakorlati politika nála tettek politikája. Korának felfogását követte, amikor úgy látta, nem alkalmazkodni, nem újraprendezni kell a dolgokat, hanem új megoldásokat keresve mindig csinálva valamit, valami többletet kell hozzáadni a meglévőhöz. Érdekes ebből a szempontból vizsgálni Zrínyi személyiségét. Nagyon is tudatában van az irdatlan nehézségeknek. Nem áltatja magát. Mennyi tapasztalat rejlik egyetlen rövid kijelentésében: „sed ego frustra clamo” (1664. március 19.) De ugyanakkor számol vele, hogy nem lehetetlenre vállalkozik. 1664.

május 9-én írja a Belső-Ausztriai haditanács elnökének és tanácsosainak Grazba a Kanizsa alatti táborból: Neki is vannak a helyszínen nehézségei és gondjai, de ezeket nem azért írja, hogy felpanaszolja, ezeket meg akarja oldani, a megoldhatatlan nehézségeket pedig elviseli. Megint csak a tettek értékrendjében gondolkodó politikusra jellemző az ismert állásfoglalása: A jó kormányzást nem a törvények sokasága, hanem az alkalmas törvények végrehajtása jellemzi. Cselekvő politikára kényszerítette már maga a feladat is.

A török hódításra társadalmi, gazdasági, technikai, eszmei reformok sorozatával felelő Európában az Oszmán Birodalom európai hatalmának megtörését szorgalmazó javaslatok a nemzetközi törökellenes szövetség érdekében ugyancsak a reformok, a megújulás gondolati tengelyére építették fel elképzeléseiket. Erazmus „Utilissima consultatio de Bello Turcis . . .” (1530) című vitairatára ez éppen úgy jellemző, mint Sully javaslatára (1607). A névtelen ferencendi szerzetes „Anschlag wider die Türken” című műve ugyanúgy a megújulás szükségét hangsúlyozza 1518-ban, mint Turrene Oratioja 1663-ban. Ismertetésük és még inkább elemzésük külön tanulmányt igényelne. Valamennyi javaslat felöleli a gazdaság, a hadsereg, a diplomácia, a vallás kérdésköreit sok egyébbel együtt. A gondolkozási mechanizmusok, példatárak érzékeltetésére csak röviden idézem Busbequius egyik nagyon sarkított véleményét. A megújulás szükségét, többek között a következő példával érzékelteti. Amikor Európában feltűnt a két új, addig ismeretlen kór, a forróáz és a francia betegség, a széltében hosszában vándorló orvosok megpróbálták a szokásos, ismert, régi gyógyszerekkel gyógyítani és megfékezni, de semmire nem mentek vele. Azután sok ember pusztulása árán rájöttek, hogy teljesen új gyógyszerekre van szükség és ezek hatásosnak is bizonyultak annyira, hogy az új betegségeket a gyógyítható betegségek közé szorították. Az orvosoknak ezt az eljárását tarthatjuk mi is követendő példának – írja Busbequius – mivel a török ellen hiába használtuk a régi szokásos fegyvereket és eljárásokat, egészen új koncepciót, haditervet, hadviselési módozatot, az új baj ellen az eddigieknél hatásosabb szereket, jobb eljárásokat kell kieszelnünk.

Nem Zrínyi az első magyar politikus, akinek reform kezdeményezései a nemzetközi törökellenes szövetség érdekében nemzetközi fejleményekkel összefüggésben bontakoznak ki. De ő az első, aki társaival együtt a belső megújuláson munkálkodva tevékeny alakítója lehetett a nemzetközi szövetség megvalósításának is.

Hol vannak a kezdetei Zrínyi pályáján ennek az átfogó értelemben vett gyakorlati politikának?

Általános volt az a nézet, hogy Zrínyi viszonylag későn, 1655-ben kapcsolódott be a magyarországi politikába, s csak 1663–1664-ben nyílt rá alkalma, hogy nagyobb vállalkozás keretében harcoljon a török ellen. Az újabb történeti vizsgálatok, és „A lírikus Zrínyi” idevágó eredményei egyértelműen bizonyítják, hogy már a Szigeti Veszedelem sem a magányos költő lelkesítő szózata csupán. Zrínyi programja már ekkor határozott politikai mozgalom sodrában, országos célt szolgált.

1648 döntő jelentőségű év az új gyakorlati politika kibontakozásában. Számolva a westfáliai békével és a három éve dúló török–velencei háborúval nemcsak Zrínyi, hanem elég sokan – mint például az ifjú erdélyi fejedelem, II. Rákóczi György is – úgy látják, hogy Európa hatalmai hamarosan közös erővel a török ellen fordulnak. Zrínyi jó helyzetfelismerését és kezdeményező készségét többek között a Batthyány-levéltár Memoriabilia gyűjteményében fennmaradt iratok bizonyítják. Ezek a levelek azért fontosak, mert segítségükkel megragadható a program és a gyakorlati politika között oly sokáig hiányzó láncszem. Zrínyi 1648 tavaszán és nyarán számba veszi a nemzetközi körülményeket, már számol Velencével – ami a továbbiak szempontjából is nagyon fontos. Írásait a kezdeményezés, az újat akarás igénye hatja át. „Mi nem kicsin emberek vagyunk . . . nagy vízben kell halásznunk és nagy fába kell vágnunk az fejszénket, az mely ellenségünk romlásával nagy hírrel dűljön le”. Másutt már kifejtettem, hogy e leveleknek több gondolata már beépült a Szigeti veszedelem strófáiba. Témánk összefüggésében lényeges, hogy gondolatai, megfogalmazásai – **nemegyszer** szóról szóra – későbbi írásaiban is megtalálhatók. Nevezetesen a Montecucoli ellen írott rőpiratában és a Török Áfiumban. Sőt kimutathatóak olyan írásokban, programiratokban is, amelyekről bizonyítható, hogy Zrínyi környezetében, vagy e mozgalomban részt vevők közreműködésével keletkeztek. Mint például az *Opinio* (1661) a Vortrag, a Rajnai Szövetség 1663. október 31-i gyűlésén előadott javaslat, vagy több nádori irat (1663–1664) s az *Elmélkedés* (1664–1665 eleje), amelyekre még visszatérek.

Zrínyi már 1648-ban sem csupán magányos magyar próbálkozásként számolt a török elleni háborúval, hanem nemzetközi szövetség összefüggéseiben gondolkodott. Kimutathatóak kapcsolati Erdéllyel, Velencével és Rómával. Filep Stanislavovics püspök 1648 május 26-án Rómában kelt és Zrínyinek címzett leveléből néhány részlet régen ismeretes. Mégis érdemes az egészet feleleveníteni és néhány eddig figyelembe nem vett részletét idézni: „Igen felmagasztaltatott és mind az széles világon hirdettet urnak – s a szívszorító jelző – szerencsés Bánnak, Zrínyinek”. Megírja, hogy ő Trákia és Nagy Bulgária választott püspöke „mely tartományok nagyságos vitéz úr vannak török pogány hatalma és Sárkány birodalma alatt”. Kifejti, hogy ezek az országok szabadságukat eleik gondatlansága, a gondviselés hiánya miatt és azért veszítették el, mert hiányzott a belső egyetértés. A bolgárok, „a dicséretes trakok, a vitéz rácok a boszniai urakkal együtt egymás ellen harcoltak” és amikor jött napkeletről a török nem segítették egymást. Elmondja, hogy török csalját téve fejére volt kénytelen Rómába menni, és útközben mindenütt Zrínyit hallotta dicsérni. Reményeit így fejezi ki:

„az Ur Isten álgya fölséges Uraságotat és tartsa, erősítse vitézi jobb kezedet, hogy ki gyomláshad, az pogány nemzetséget az mi földünkéből és megterjesztesd (megteljesítsed) az mi keresztényi szent hitünket, minket is nyomorultakat az ő (ti. a török) rabságából ki szabadíts, az mint szent Judit az Isten népét kiszabadította Holofernestől...” „áldjon meg téged Judit gyorsaságával és bátorságával, David erősségével” stb. „és valamiképpen Moyses vesszővel, ugy te is fényes és éles fegyvereddel gyalázhad, veszthess és le nyomjad az pogány török hatalmát...” Isten „ő Szent fölsége magasztallion tégedet és jobbitsa előmeneteledet a Világon...” S végül a befejezés: „Alázatos, és a te szerelmed lángjában fel gerjesztett Stanislavovics választott püspök nagy Bulgáriában és Trákiában írtam szerelmed kedvéért”. Végkicsengésben összevág az Adhortatio ajánlásával (1650). Az eposz sokat idézett sorának a nemzetközi figyelem értelmében is konkrét tartalmat ad: „Mindenfőlől ránk néz az nagy kereszténység” (IV. 24.).

Az 1640-es évek magyar politikai pártcsoportosulásai az utóbbi időben egyre inkább a történések érdeklődési körébe kerültek és számos új összefüggését tárták fel. Ma már tudjuk, hogy sok olyan mozzanat, amit régebben Zrínyinek tulajdonított a kutatás, már korábban feltűnik. Így például a török kiűzésének előkészületei, az erdélyi fejedelem és a királyságbeli főurak újszerű kapcsolata, vagy a francia, a lengyel orientáció kezdete Zrínyi politikai fellépése előtti időkre nyúlnak még vissza. A nemzetközi törökellenes összefogást, a krími tatárok lekötésének szükségét, az ország belső viszonyainak megreformálását, a hadsereg, a határvédelem korszerűsítését szorgalmazó gondolatok és javaslatok sem az 1650-es években tűnnek fel először.

Mi az a többlet, amit Zrínyi hozott 1648–1650-ben? A fiatal főúr személyében szerencsésen találtak össze az országegység megteremtésére készülő korszak politikusainak elvárásai. A Zrínyi név nemzetközileg ismert, a törökkel szembeszegülő keresztény Európa legnemesebb hagyományát hordozza. A Zrínyi-birtokok fekvése és gazdasági ereje kulcspozíciót biztosít a török elleni védelem megszervezésében. Ebben az időben a legnagyobb magyarországi birtok hozadékával is durván összevetve a Zrínyi-birtokon mutatható ki a legnagyobb jövedelem. E birtokokon a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem ágazatait, egymáshoz való arányait tekintve a kor legkorszerűbb gazdálkodását valószínűsítették meg. A család eleven gazdasági kapcsolata Velencével 1645 után, a velencei–török háború kirobbanása után új jelentőséget nyert. A két Zrínyi fivér katolikus, kiemelkedően jó katona s Miklós elnyeri a magyar királyság harmadik főméltóságát a báni méltóságot. Ez azért is fontos, mert a báni kerület végvárrendszere a báni hadsereggel együtt viszonylag független. Megérne behatóbb tanulmányozást, hogy 1645 után a Zrínyiek velencei faktor-hálózata miként lesz politikai kapcsolatok hordozójává. A török háború feladatait mérlegelő Európában a magyar ügy nemzetközi beágyazottsága Zrínyi fellépésével lesz nyilvánvaló. A híres sor, a „szablyám élivel” írt „örök hír” nem kevesebb, minthogy megfogalmazta tetteivel is: a keresztény Európa érdeke és Magyarország érdeke azonos. Erdéllyel, Lengyelországgal, a franciákkal, Rómával és főleg a szervezkedésben döntő jelentőségű Rajnai Szövetséggel már nem egyedül Zrínyi épített ki kapcsolatokat. Lényege azonban, hogy a nemzetközi szövetség megteremtésének gyakorlati munkájához Zrínyi írásai mintegy forgatókönyvül, gyakorlati politikája pedig ösztönzésül szolgáltak. Az *Opinio* javaslata 1661 elején rendkívül nagy nemzetközi visszhangot keltett. A velencei követ, Molin egyenesen azt írja, hogy ő sugallotta, pedig erről szó sincs.

Hogyan lehet külkapcsolatokat államhatalmi státus nélkül bonyolítani? Már 1648-ban feltűnt Zrínyi körül egy politikai párt halvány körvonala.

1663 őszén pedig Zrínyi öntudattal írhatta János Fülöpnek a Rajnai Szövetség elnökének: „Én aki ennek az országnak első minisztere vagyok . . .”

Hogyan szerveződött ez a csoport, hogyan dolgozott?

Stanislavovics levelét például Zrínyi elküldte Batthyány Ádámnak, de bizonyítható, hogy ismerte Lippay és Wesselényi is. Az eposz XIV. énekében Zrínyi megnevezte elvbarátait. A Syrena kódex másolatban – amint Kovács Sándor Iván legutóbb hangsúlyozta – némileg más összetételű ez a kör, mint a megjelent kötetben. A kódexben Lippay, Batthyány, Esterházy László, Csáky László, Nádasdy Ferenc, Homonnay Gyurkó neve olvasható. A kötetben Zrínyi Péter, Batthyány és Wesselényi, aki már ekkor megkapja Zrínyi Miklóstól az „országunk oszlopa” megtisztelő minősítést. A lényeg mégis az, hogy valamennyien az 1650-es, majd az 1660-as évekbe forduló évtized politikai mozgalmainak kulcsszemélyiségei. Ellentéteikről eddig is sok szó esett. A politikuskárda összetétele a 15 év folyamán sokat változott. Együttműködésük kialakulása nem egyszerű, nem egyenes, nem töretlen folyamat. Munkájuk néhány jellegzetessége azonban már jól nyomon kísérhető. Következtesen megszervezik például a politikai kulcspozíciókat, fontos pontokra híveiket teszik. A kapcsolatokat a második vonalbeli gárda bonyolítja le. Vittnyédy mellett Mednyánszky, Klobusiczky, Bory Mihály és még sokan mások. Benevezik a végváras kapitányait, vannak híveik a városok gazdag polgárai között. (Weber János). A szervezkedés fontosabb állomásai ugyancsak megállapíthatók: 1652, 1655, 1657–58, 1660 és 1661-januári tanácskozás.

A gyakorlati politika racionális voltának legjobb próbája, hogy mennyiben épül a helyzet józan felmérésre. 1648-ban Zrínyi az ország helyzetét tömören így jellemezte.

„Az neve van inkább országunknak, hogyses valósága”.

A lényeg a későbbi, az országos viszonyokat részletesen taglaló írásokban is ugyanaz. De a részletes helyzetelemzések segítenek megvilágítani Zrínyi szűkszavú jellemzését. Az *Opinio* részletesen taglalja az ország gazdasági viszonyait. Hangsúlyozzák a magyar tanácsosok, hogy 1661-re a gazdaság-földrajzilag egymásrautalt, egymást kiegészítő területek elszakadtak, elszigetelődtek egymástól: A legjobb minőségű búzát termő Alföld elvesztését követi Várad, Bihar vármegye, és végveszélybe jutott az egész Hegyalja. Hangsúlyozzák, hogy a bortermeles is kárát vallja, ha a szőlővidék elszigetelődik a bányavárosoktól és Erdélytől. Követjelentésekből, a kamarai elnök írásából tudjuk, hogy a magyar főurak és nemesek, s városok a kereskedelmet az élet legfontosabb feltételének tekintik, s az elszigetelődés Európától számukra a vég. Az „ország valósága” fogalmába szerintük beletartozik a népességszám, az intézményrendszer és a társadalom különböző rétegeinek, csoportjainak érdekei kiegyensúlyozására, a belső nyugalom fenntartására képes erős államhatalom. Azért „alig” valóságos már szerintük az ország, mert védelmi rendszere elavult, maradék katonasága lezüllött, politikai intézményeit megnyirbálták, a haza fiai kezéből kivették az országos ügyeket, a lakosság kezéből kicsapták a kereskedelmet, a gazdagodás legfőbb módját, és a belső ellentétekkel gyötört társadalom kormányozhatatlanná vált.

Az „ország valósága” számukra nem pusztán területi kérdés, hanem beletartozik a múlt és még inkább a jövő. Sajnos nincs idő, hogy ezt az „ország valósága” fogalmat rendkívül magas színvonalon megfogalmazó irodalmi, művészeti, elméleti alkotásokról szóljak. Sehol másutt a XVII. században, de még a XVIII. század folyamán sem látjuk, hogy fogalmi kincs, asszociációs rendszer, történetiszemlélet és képzeletvilág tekintetében sok vonatkozásban azonos, vagy egymással összezsengő művek ilyen nagy számban és kvalitásban születnének meg, mint ebben a rövid és zaklatott másfél évtizedben. Az *Obsidio Sigetianá-n* kívül Nadányi János *De Jure Pacis* (1661) disszertációja éppen úgy ide tartozik, mint Nádasdy *Mauzóleuma* (1664) vagy a Marssal-társolkodó Murányi *Venus* (1664) és Bethlen Jánosnak Európát az erdélyi helyzetről tájékoztató 1663 és 1664-ben két kiadást megélt műve.

El kell hagynom a hadszervezés részleteit, azokat a tényeket, amelyek beszédes bizonyítékai, hogy már jóval 1663 előtt következetesen készültek a török elleni támadó háborúra. Szívesen szólnék kölcsönökről, pénzügyletekről, élelmiszerraktárok építkezéseiről, fegyvervásárlásról vagy például arról, hogy Rottal János jelentése szerint mennyit áldozott az ország Montecuccoli hadjáratára. Az eredmények szinte lépésről lépésre épülnek egymásra: a hadseregszervezés reformjai, ágyúrendelések s 1662-ben Lipót császár elfogadja és jóváhagyja, hogy magyar hadsereget állítsanak fel. 1663 elején az udvar

ba befutó kémjelentések többek között arról is tájékoztatnak, hogy Velence közvetítésével Zrínyi ezer puskát kapott. 1663 szeptemberében a vatti hadimustrán kiadott intézkedések már a hadsereg egészét átfogó intézkedésekről tanúskodnak.

Nem szólhatok a rendkívül nagy ellenállású társadalmi közegekről. Tévedés lenne azt állítani, hogy Zrínyit a magyarok között mindenki szereti. Vannak kemény bírálók és közönyös kerékkötők. Legtöbb nehézséget a nagyhangú buzgókodók okozzák, a közös elhatározások az 1655, 1659 és 1662. évi országgyűlési előterjesztésekben és törvényekben nyomon kísérhetők. A törvények végrehajtása a nádori utasítások és a vármegyei jelentések szerint szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. Szokás volt régen az „Udvar rosszakaratá”-t emlegetni. Ez így megfoghatatlan kategória. A kulcsszemélyiségek konkrét döntéseit vizsgálva világosabban látjuk a valóban nehéz közeget. Von Spiek altábornagy például 1664. március 25-én, tehát kritikus napokban a következőket írta Grazból Lobkovitz hercegnek, a Haditanács elnökének: Rövid időre most a Haditanács engedélyével Badenbe utazik gyógyfürdőzésre. Igaz, hogy Zrínyi gróf néhány héttel ezelőtt segédcapatokat kért tőle, de úgy látja, hogy Zrínyi gróf kérése nem nagyon komoly. Különbön is úgysem tudott volna annyi lovat vagy lovaskatonát adni, amennyit a gróf kért. S ha a helyzet úgy alakul, a segédcapatokra mégis szükség lenne, kérjenek mindenekelőtt a bajoroktól.

Beszélnem kellene a jobbágypolitika szinte naponta megvívott apró, de mégis lényeges eredményeiről. „A jobbágyot, ha használni akarjuk védeni kell” jelentette ki Zrínyi. Ez az abszolutista államok jobbágypolitikájának lényegét kifejező nézet a gyakorlatban sokféle változatban valósul meg. Fontos összetevője a nemesség tehervállásának, adózásának követelménye. Az országgyűléseken többször törvénybe foglalják, de csak 1661-ben és 1663-ban tudják néhány vármegyében megvalósítani. Összességében a gyakorlati politika apró részletei, pl. a külkapcsolatok, a hadsereg átalakítására tett kísérlet, a horvátországi, majd az 1661. évi Tisza vidéki mozgalmak megszensesítése, a Tiszanánási eset, a katonaság ellátását szolgáló erőfeszítésekkel együtt arra vall, hogy békésebb körülmények között, ha hosszabb idő áll Zrínyi rendelkezésére a gyakorlati politikában is valóban fejedelmi életművet hagyhat maga után.

Befejezésül néhány szó: hogyan alakult a gyakorlati politikában a Habsburg–magyar viszony. Többértű, árnyaltabb, mint ahogy eddig ismertük. Mint napot az árnyék követi a gyorsan változó nemzetközi erőviszonyokat. Tudjuk például, hogy a Titkos Tanács elnöke Porcia herceg és Zrínyi között régi ellentét állt fenn gazdasági, kereskedelmi érdekek miatt. 1660-ban Porcia a birtokai szempontjából előnyös Trieszt kikötő kiépítését még előbbrevalónak tekinti, mint az ostromlott Várad felmentését. 1661-ben a Zrínyi-útvár építése körül támadt páratlan bonyodalmakban mégis Zrínyit pártolja. Álláspontját vizsgálva azokra a máig nyitott kérdésekre is választ kapunk, hogy miért lett ez a – Montecuccoli által „birkaakol” -nak becézett vár – a Habsburg–török diplomáciai tárgyalások egyik fő kérdése és miért szakadt miatta két pártra az udvar. Korántsem csak azért, mert a béke megegyezés ellenére épült fel a vár, eredetileg a török által kiszemelt területen. Valójában a Porta távolabbi hadászati elképzeléseit zavarta. Isztambul úgy tervezte, hogy a szárazföldről hátbatámadja Velencét és ebben az időben már tárgyalásokat folytatott az udvarral, hogy engedjen át török csapatokat Stajerszág és Karinthia érintésével Friuli irányába. Zrínyi-útvár stratégiai jelentősége nemcsak abban állt, hogy Muraközt Stajerszágot és Karinthiát védte, hanem ezt az átvonulási tervet is keresztülhúzta, s közvetve tényező a török–velencei háborúban. Így értjük meg, hogy 1662-ben az országgyűlés ideje alatt miért írja alá a császár a spanyol párt követelésére a Zrínyi-útvár lerombolását elrendelő parancsot. Miért kap utasítást 1663 elején Ali pasa, hogy szállja meg Zrínyi-útvárt, ne rombolja le, hanem foglalja el. Majd 1663 áprilisában Köprülü ultimátuma ismét így hangzik: mondjanak le Zrínyi-útvárról. S ugyanakkor Velence szeptelyt szavaz meg a vár megerősítésére.

Tudjuk, hogy Velencét szárazföldről megtámadó török csapatok átengedésének tervét a stajerszági és karinthiai birtokosok ellenezték leghevesebben. Közöttük volt Porcia herceg is. Ez természetesen nem zárta ki, hogy Porcia tüzzel-vassal védje a Habsburg–török békét, s a végveszély órájában legfeljebb a védelmi háború kockázatát vállalja. Sok egyéb között az a kijelentése, amit a velencei követ szerint a királyi kápolnában mondott 1661 tavaszán, jól jellemzi, mennyire tisztában volt Zrínyi politikájának tétjével. „Illetlen dolog – mondotta –, hogy Zrínyi két tehén elhajtásával felforgassa az egész világot.” Ez nem 1663 tavaszi portyájára vonatkozott, mint a kijelentést 1663-ra datálva Széchy Károly vélte. És nem is holmi lekcisinyítés rejlik a „két tehén elhajtása” minősítésben. Ellenke-

zöleg a klasszikus műveltségű Porcia Hermes-szel példázódik és tudja a kirobbanó háború világfordító horderejű lehet.

Megint más tényezők játszottak közre Puceim és Zrínyi kapcsolatában. Puceim 1663 végén emlékirataiban fejtette ki, hogy miért nem lehet Montecuccoli a török háború hadvezére. 1664 tavaszán a regensburgi gyűlésen a hadjárat fővezérének személye körül folyó vitában Auersperg herceg – akiről újabbat is tudjuk, hogy 1655-ben Zrínyivel majdnem kardra mentek egymással – Montecuccoli ellenében a Zrínyire voksolókkal szavazott, sőt egy részleteiben sajnos máig nem ismert beszédben fejtette ki, hogy Zrínyi a példa.

Ezeknél a részleges érdekvényesítő taktikai változásoknál sokkal lényegesebb a magyar politikusok stratégiája. Meggyőződésük: a nemzetközi törökellenes szövetségben a Habsburg-birodalom nélkülözhetetlen. Irtózatosságot okoztak az ellátatlan császári katonaság pusztításai és az ellenreformáció miatt már már robbanással fenyegető társadalmi feszültségeket. Sőt Lipót főherceg királlyá választása 1655-ben, s annak a kötelezettségnek a kicsikarása, hogy még életében kiveri a törököt Magyarországról, több más tárgyalással együtt arra vall, hogy az országos ügy érdekében a magyar politikusok készek méltányolni a dinasztia igényeit. A török háború kirobbantása kérdésében azonban végig következetesek. Ebben az ország és a Habsburg birodalom érdekei ellentétesek. Helyesebben a spanyol párt álláspontja szerint, amíg Spanyolországnak Portugáliával kell harcolnia és az osztrák Habsburgok nyugati határait Franciaország fenyegeti, az oszmán hatalommal nem keveredhetnek háborúba. Magyarországnak pedig létkérdése, hogy kiűzzék a törököt, amint Zrínyi és kortársai többször megírják. A végső necessitás a békés élet igénye egyszerűen megköveteli, hogy megszabaduljanak a megosztottságtól, az állandósult háború állapotától. A magyar politikusok új eljárása Zrínyi kezdeményezésére, hogy Lipót császár kifejezett tilalma ellenére is tárgyalnak külföldi országokkal, részben az erdélyi fejedelmek kitaposott diplomáciai útjain, részben saját megbízottjai segítségével. Főleg pedig minden erővel igyekeznek nyílt háborúba rántani a Habsburg birodalmat és a török Portát. Mindent kockáztatnak.

A XX. századból visszatekintve eszközeik nem mindig szerencsések vagy rokonszenvesek. Az áldozatok nagyok. Elvész két erdélyi fejedelem, elvész Érsekújvár és Várad, vármegyényi területek pusztulnak el.

Mégis 1664 februárja kettős győzelem: Európa az északi hidat felégető Zrínyit ünnepli. Magyarország vármegyéi és városai a Rajnai Szövetség elnökének nádori közlemény kíséretében megkapott hivatalos nyilatkozatából tudják meg, hogy nemzetközi szövetség alakul, támadó háború indul a török ellen.

Mi az, ami elveszett és mi az, ami megmaradt? A háborút a szövetségesek megnyerték, a békét Magyarország megint elvesztette.

Tudjuk, nagy jelentőségű történelmi események idejét csak nagyobb időhatárok között szabják meg a fejlődés törvényszerű folyamatai. Zrínyi politikája azt bizonyította, hogy a magyar politikai gyakorlat 1650–1664 között képes volt önálló cselekvésre, komoly lépéseket tett a széthulló ország belső egységének, anyagi erőfeszítéseinek, korszerűbb berendezkedésének érdekében. S hathatósan közreműködött a nemzetközi törökellenes szövetség létrehozásában, az országgyesítő támadó háború megindításában.

Néhány egykorú forrás az 1699. évi karlócai békével záródó török háborút 1657-tel, más 1645-tel kezdi. 1648–1664 rövid másfél évtized belső reformpróbálkozásait a török kiűzése után más feltételek között egész generációk próbálják majd megvalósítani.